

АСАБЛІВАСЦІ ВЫКАРЫСТАННЯ РЭЛІГІЙНАЙ ЛЕКСІКІ Ў ТВОРАХ УЛАДЗІМІРА АРЛОВА

Духоўная тэматыка сёння даволі распаўсюджаная ў сучаснай беларускай літаратуры. Да рэлігійнай культуры ў творчасці часта звярталіся Р. Барадулін, В. Іпатава, А. Пашкевіч, У. Арлоў, А. Разанаў, Л. Дайнека, В. Коўтун і інш. Разам з тым такія творы да гэтага часу маладаследаваныя як літаратарамі, так і мовазнаўцамі. Увогуле ў беларускім мовазнаўстве праблемы функцыянавання рэлігійнай лексікі шырока разглядаліся на матэрыяле старабеларускіх помнікаў (працы І. Будзько, І. Клімава, Э. Ярмоленкі), а таксама ў народных гаворках (М. Шаўчэнка). Пытанне вывучэння канфесійнай лексікі на аснове твораў сучаснай літаратуры з’яўляецца актуальным.

Матэрыялам для нашага артыкула паслужыла кніга “Каханак яе вялікасці” Уладзіміра Арлова, куды ўвайшлі аднайменнае аповяданне (далей: Каханак), а таксама такія гістарычныя аповяданні і эсэ, як “Тры мужы спадарыні Дамінікі” (Тры мужы), “Міласць князя Гераніма” (Міласць), “Кроніка Лаўрына Баршчэўскага” (Кроніка), “Мой радавод да пятага калена, або Спраба пазбегнуць выгнання” (Мой радавод), “Пяць мужчын у леснічоўцы” (Пяць), “Пішу вам у Масковію” (Пішу) і іншыя [1]. Творчасць Уладзіміра Арлова намі абрана невыпадкова. Аўтар шырока выкарыстоўвае рэлігійную лексіку ў тэкстах. Пра гэта сведчаць самі назвы мастацкіх і публіцыстычных твораў, у якіх ужываюцца канфесіяналізмы, напрыклад “Маналог святога Пётры” (Маналог), “Місія папскага нунцыя” (Місія) і інш. Разам з тым з аўтарскіх кантэкстаў паўстае гісторыя фарміравання і развіцця канфесійнай культуры на Беларусі. У. Арлоў здолеў аб’яднаць у сваіх творах патрыятычныя і рэлігійныя тэмы, звярнуцца да асноў як рэлігійнай, так і нацыянальнай культуры.

Выкарыстанне рэлігійнай лексікі ў ідыялекце дазволіла У. Арлову натуральна адлюстраваць гістарычны малюнак Беларусі. Агульнавядома, што адна з важных асаблівасцяў сацыякультурнага жыцця беларусаў – поліканфесійнасць. Звернемся да аўтарскіх кантэкстаў: *Забывышыся на звадкі і варажнечу, каталікі, уніяты і праваслаўныя адным гуртам лілі на галовы абложнікам агнёвую смалу* (Маналог, с. 8)*; *Віленскі ваявода Мікалай Радзівіл... распарадзіўся па-*

хаваць усіх, паклікаўшы ксяндза, бацюшку і кальвінскага святара, бо ў адных прыплылых былі на шыі крыжыкі праваслаўныя, у другіх – рымскія, а трэція, як Белагалоная, не мелі ніякіх (Тры мужы, с. 61); *...прачуўшы аб наскіх дзівосах ды нагледзеўшыся на збоі вернікаў, што цягнуліся да нас, не стрываў, пусціў слязу Мікола-ўгоднік з праваслаўнай царквы, якая касавурылася на касцёл цераз пляц* (Маналог, с. 5).

Бачым тыповую для Беларусі сітуацыю: каталіцкі касцёл стаіць побач з праваслаўнай царквой, а прадстаўнікі розных веравызнанняў жывуць па суседстве. Але са старонак твораў пісьменніка паўстае не толькі гісторыя беларускай царквы, але і гісторыя ўсёй краіны. Мэта аўтара – нязмушана адлюстраваць малюнак мінулага. Разам з тым У. Арлоў падкрэслівае, што лёс Бацькаўшчыны вельмі няпросты. Гісторыя Беларусі напоўнена войнамі, стратамі, змаганнем. Але людзі верылі ў Бога і знаходзілі пэўнае супакаенне ў рэлігіі, марылі аб перамозе добра над злом, аб духоўным адраджэнні Радзімы.

Аўтар уводзіць у творы мноства асоб, звязаных з сусветнай царкоўнай гісторыяй. Так, звяртаюць на сябе ўвагу вобразы Хрыста, Багародзіцы, Адама і Евы, святых Кірылы і Мяфодзія, Марыі Магдалены, Міколы-ўгодніка: *...прыраўноўвалі Хрыста да вялікага магістэрыя і вялікі магістэрыі да Сына Божага...* (Кроніка, с. 22); *Справа і зверху глядзела на мяне з рушнікоў Багародзіца* (Мой радавод, с. 240 – 241); *Ці не сведчыць гэта пра сумненні ў тым, што Адама і Еву стварыў Бог?* (Місія, с. 101); *...гэта кніжніца Сафійскага сабора, дзе захаваныя кнігі, пісаныя яшчэ святымі братамі Кірылам і Мяфодам і полацкай ігуменняю Еўфрасінняй* (Тры мужы, с. 87); *...і на вачах маіх разарвалі на рынку манахаў, што за сходную цану прапаноўвалі салому асла, на якім Ісус ехаў у Ерусалім, слёзы Марыі Магдалены* (Кроніка, с. 22); *...пусціў слязу Мікола-ўгоднік* (Маналог, с. 5).

Пісьменнік часам ужывае своеасаблівыя беларусізаваныя імёны: *З абраза над сталом дакорліва глядзелі на людзей валошкавыя вочы Міколы Цудатворца* (Пяць, с. 193); *...цягнулі адным вузлом рукі з нагамі і ўкінулі ў Палату, каб сам Пан Езус разабраўся, дзе гэтай душы месца: у пекле ці ў раі...* (Тры мужы, с. 64).

Асабліва вылучаецца, на нашу думку, вобраз Еўфрасінні Полацкай: *Вёз гасудар у скарбе*

* Тут і далей прыклады падаюцца з пазначэннем скарачонай назвы твора і старонкі паводле [1].

сваім крыж, той ігуменню **Еўфрасіння** некалі ў манастырскім саборы пакладзены (Пішчу, с. 39); ...кнігі, пісаныя яшчэ святымі братамі Кірылам і Мяфодам і полацкай ігуменню **Еўфрасіння** (Тры мужы, с. 87). Вобраз Еўфрасінні не толькі частотны ў ідыялекце У. Арлова, але і нясе ў сабе істотную сэнсавую нагрузку: ён выступае своеасаблівым сімвалам светлых думак, станоўчых памкненняў беларусаў, а таксама ўвасабляе традыцыйныя хрысціянскія каштоўнасці.

Паходжанне рэлігійных лексем традыцыйна звязана з іх семантыкай: звычайна праваслаўны рэлігіён^{*} мае праславянскае або грэчаскае паходжанне, каталіцкі – лацінскае або польскае. Прычым лацінізмы трапілі ў беларускую мову пераважна праз польскую мову.

Прыклады праславянскіх рэлігіёнімаў – словы *бог, вера, Гасподзь, пост, Пярун: воля і розум [Лышчынскага] належаць Богу і ордэну самых адданных слуг Хрыста* (Місія, с. 91); *І спышаліся з двух бакоў насустрач ім людзі лацінскае веры і людзі нашай дзедаўскай веры са сваімі мошчамі і харугвамі* (Кроніка, с. 18); *А чаго варты ваш трэці доказ, які зводзіць Госпада нашага да ўзроўню анёлаў і самога грэшнага чалавека!* (Місія, с. 101); *І вучылі там чытаць і пісаць на чэшскай Бібліі, і не трымаліся пастоў, і не верылі ў чысцец* (Кроніка, с. 24); *За азярынаю, дзе некалі, Кажуць, стаялі паганскія бажніцы Перуна і Бабы Ягі, пачынаецца каралеўскі стан* (Тры мужы, с. 72).

У тэкстах У. Арлова шырока ўжываюцца рэлігіёнімы, запазычаныя з лацінскай мовы непасрэдна або праз польскую – *алтар, базільяне, ерэтык, езуіт, інквізіцыя, кальвін, касцёл, унія, францішкана*: ...заступніца наша Маці Божая заплакала ў сваім **алтары** буйнымі, як боб, слязамі (Маналог, с. 5); ...праз семдзесят пяць гадоў яна атрымае ад полацкіх **базільянаў** запрашэнне наведаць адбудаваны сабор, імператар трымаўся б больш дальнабачна (Каханак, с. 140); Тады, калі двухгаловы арол распасцёр крылы над новымі губернямі, яна загадала графу Чарнышову і ўдзень, і ўначы сачыць за **езуітамі**, як за найбольш падступным каталіцкім ордэнам (Каханак, с. 141); Аднак сёння ішляхціц **Лышчынскі** – самы небяспечны з **ерэтыкоў** Рэчы Паспалітай, а магчыма, і ўсёй Эўропы, а ён – нунцій яго святасці папы рымскага, яго воля і розум належаць Богу і ордэну самых адданных слуг Хрыста (Місія, с. 91); У якім жа гэта годзе прыстаў ён да мяне, не раўнуючы, як святая доказная **інквізіцыя** да бязвіннае душы? (Маналог, с. 5); Яго мосць Мікалай Дарагастайскі, едучы паўз абоз, спра-

баваў заступіцца за нешчасліўца, ды палякі не паслухаліся полацкага ваяводы-**кальвіна** (Тры мужы, с. 64); А на другім баку гэтага мора, які добра відаць праз дождж, – аточаны вячыстымі, густымі, як хмары, ліпамі драўляны кляштар **францішканаў** (Тры мужы, с. 83); І прычыніўся той парою ў нашым **касцёле** нечуваны цуд (Маналог, с. 5); Яшчэ паўбяды, каб гэты Сымон быў праўдзівае рымскае веры ці, на горшы выпадак, **уніятам** (Маналог, с. 8).

З грэчаскай мовы запазычаны лексемны *апостал, Біблія, д'ябал, Евангелле, епіскап, клірык, манах, царква: Успамінайце настаўнікаў вашых, вучыў апостал Павел...* (Кроніка, с. 19); *І вучылі там чытаць і пісаць на чэшскай Бібліі, і не трымаліся пастоў, і не верылі ў чысцец* (Кроніка, с. 24); ...душа ў пана лекара чарнейшая за найчарнейшы атрамант, якім змацоўваюць дамову з **д'яблам** (Маналог, с. 9); *Як жа гэтыя крамзолі звацца будуць? Можна, Евангелле ад Кузьмы?* (Міласць, с. 112); *Манах* паставіў на нізкі столік два тонкія венецыянскія келіхі (Місія, с. 93); Геранім... адмовіўся ад апраткі **клірыка** (Кроніка, с. 18); ...пусціў слязу Мікола-ўгоднік з праваслаўнай **царквы**... (Маналог, с. 5).

Ёсць найменні нямецкага паходжання – *атэіст, архібіскуп* (рэлігіён *архібіскуп* аўтар ужывае ў варыянце **арцыбіскуп**): **Арцыбіскуп**, адрозна ад праваслаўных архірэяў, у тым ліку і сталічных, бездакорна гаворыць па-французску (Каханак, с. 153); *Ці не занадта лёгкае тлумачэнне – сто тысяч талераў, якія Бжоска вінен атэісту?* (Місія, с. 91).

Прыклады паланізмаў – словы *анёл, ахвяра, блюзнер, ксёндз*: ...вы самі не вельмі верыце ва ўсіх гэтых слуг д'ябла і ў самога **анёла**-адступніка... (Місія, с. 99); *Напэўна, нешта падобнае адчувае да сваёй **ахвяры** кат...* (Пакуль не згасла свечка, с. 165); *Кажуць, гэты Лышчынскі не самавіты **блюзнер** і бязбожнік...* (Місія, с. 95); *Віленскі ваявода Мікалай Радзівіл... распарадзіўся пахаваць усіх, паклікаўшы **ксяндза**, бацюшку і кальвінскага святара...* (Тры мужы, с. 61).

Сустрэкаюцца адзінкавыя запазычаныя са старажытнаўрэйскай мовы (Адам, *левіяфан*), мангольскай (*харугва*), арабскай (Алах, *мінарэт*): А ў дрывотні я пачуваўся, далібог, лепей, чым прарок Іёна ў чэраве ў **левіяфана** (Маналог, с. 11); *І спышаліся з двух бакоў насустрач ім людзі лацінскае веры і людзі нашай дзедаўскай веры са сваімі мошчамі і **харугвамі*** (Кроніка, с. 18); ...а вядома мне, што ёсць у гэтай зямлі яшчэ і мірныя татары-магаметане, што свайму **Алаху** паклоны кладуць (Пішчу, с. 45); *Якія думкі спеюць за лбамі гэтых грэка-католікаў, што збудавалі пры браме дзве падобныя да **мінарэтаў** вежы...* (Каханак, с. 153).

* **Рэлігіён** – слова ці ўстойлівае спалучэнне рэлігійнай сферы выкарыстання, абазначае канфесійнае паняцце [2, с. 4].

З уласнабеларускіх рэлігіёнімаў можна прывесці такія словы, як *Вялікдзень, велікодны*: ...на ютрані **велікоднае**, калі святар абвяшчаць будзе: “Хрыстос уваскрос!” (Пішу, с. 46). Звяртае на сябе ўвагу такі факт, што пісьменнік ужывае народныя назвы святаў – *Вялікдзень, Каляды, Спасаў дзень: І горад, і твары бацькоў, і скляпенні святое Саф’іі, куды мы хадзілі на Вялікдзень...* (Тры мужы, с. 72); *пасля святых Калядаў* (Кроніка, с. 21); *І паслаў бацька ў Спасаў дзень сватоў да Сцяпана-кушняра...* (Кроніка, с. 17). Эартонімы* *Вялікдзень, Каляды, Спас* увайшлі ў народную свядомасць яшчэ з часоў старажытнасці, не суадносяцца з пэўнай канфесіяй, што абумоўлівае менавіта іх выбар у аўтарскім ідыялекце.

Асобныя рэлігіёнімы з тэкстаў У. Арлова не існуюць ізалявана, а ўступаюць у разнастайныя адносіны паміж сабой. На ўзроўні выкарыстання рэлігійнай лексікі ў ідыялекце пісьменніка назіраецца сінанімія. Напрыклад, як варыянтныя ўжываюцца словы *айцец – святар – духоўная асоба; бацюшка – поп; грэка-католік – уніят – каталік усходняга абраду; Мікола Цудатворац – Мікола-ўгоднік: Хтосьці з добрых людзей нашантаў айцу Геранімусу, што святы Пётра (гэта значыць я) задужа выдае з твару на княскага стайніка Сымона* (Маналог, с. 8); ...калі **святар** абвяшчаць будзе: “Хрыстос уваскрос!” (Пішу, с. 46); *Паўсюль стужкі блакітныя ды чырвоныя і духоўныя асобы ўсялякага крою* (Каханак, с. 141); *Нездарма круціліся ў храме віжы лацінскія, але і нашым бацюшкам былі Геранімавы словы не ялеем на сэрца... кожны ж ведае, у якой злыбедзе нашыя папы живуць* (Кроніка, с. 20); *Мяркуючы на імёнах, якія захаваліся ў матчынай праваслаўнай Капысіцы да сёння – Баўтрамей, Домна, Якуб, Базыль, Цыпрыян, – мае продкі на кудзелі былі, бяспрэчна, уніятамі, або, дакладней, грэка-католікамі ці католікамі ўсходняга абраду* (Мой радавод, с. 247); *З абраза над сталом дакорліва глядзелі на людзей валожкавыя вочы Міколы Цудатворца* (Пяць, с. 193); ...пусціў слязу **Мікола-ўгоднік** з праваслаўнай царквы (Маналог, с. 5).

Лексема *Бог* у тэкстах У. Арлова мае шматлікія варыянты – *Бог-бацька, Божа, Госпад, Госпад Бог, Госпадзе, Пан Бог* і іншыя: *І казаў ён: самае вялікае злачынства перад Богам не тое, калі чалавек жыцця пазбаўляюць, а тое, калі цэлы народ з душою ягонай разлучыць хочучы* (Кроніка, с. 19); *А ён, як на тое, схізматык праваслаўны, які не верыць, што святы дух сыходзіць не толькі ад Бога-Бацькі, але і ад Бога-Сына* (Ма-

налог, с. 80); *А чаго варты ваш трэці доказ, які зводзіць Госпада нашага да ўзроўню анёлаў і самога грэшнага чалавека!* (Місія, с. 101); *Цяпер на месцы фрэсак белая неруш тынку – сам Пан Бог не здолеў бы дапамагчы рэстаўратарам пасля таго, як на фрэскі гадамі любаваліся вецер і дажджы* (Маналог, с. 11); ...і малю **Усявышняга**, каб дазволіў давесці немудрагелістае апавяданне маё да астатняга слова (Кроніка, с. 16). Усе найменні Бога ў тэкстах У. Арлова ўжываюцца ў значэнні, зафіксаваным у “Глумачальным слоўніку беларускай мовы”: ‘паводле рэлігійнага ўяўлення – вярхоўная істота, якая стварыла свет і кіруе ім’ [4, с. 391].

Шырокай варыянтнасцю характарызуецца і найменне *Ісус Хрыстос*. У тэкстах сустракаем назвы *Бог-сын, Збавіцель, Ісус, Сын Божы, Хрыстос, Пан Езус* і іншыя: *А ён, як на тое, схізматык праваслаўны, які не верыць, што святы дух сыходзіць не толькі ад Бога-Бацькі, але і ад Бога-Сына* (Маналог, с. 8); ...запавечыў **Збавіцель** апосталам не мець у пасах ні золата, ні срэбра, ні медзі, а жыць у беднасці... (Кроніка, с. 20); ...і на вачах маіх разарвалі на рынку манахаў, што за сходную цану прапаноувалі салому асла, на якім **Ісус** ехаў у Ерусалім... (Кроніка, с. 22); ...у апантанасці сваёй прыраўноувалі **Хрыста** да вялікага магістэрыя і вялікі магістэрыі да **Сына Божлага**... (Кроніка, с. 22); ...сцягнулі адным вузлом рукі з нагамі і ўкінулі ў Палату, каб сам **Пан Езус** разабраўся, дзе гэтай душы месца: у пекле ці ў раі... (Тры мужы, с. 64).

Акрамя сінанімічных адносін, рэлігіёнімы з тэкстаў У. Арлова ўступаюць у адносіны аманіміі. Напрыклад, лексема *сабор* даволі часта ўжываецца і ў значэнні ‘храм’: *Яна прывяла мяне ў Полацк і кліча ў сабор* (Тры мужы, с. 83), і ў значэнні ‘сход епіскапаў’: *Вялікі ж князь наш Вітайт, каб абараніць пакутніка Гуса, паслаў на сабор у Канстанс мітрапаліта свайго з біскупамі* (Кроніка, с. 22).

Рэлігіёнімы ў творах У. Арлова часта ўваходзяць ва ўстойлівыя апісальныя звароты, якія пісьменнік выкарыстоўвае, каб больш дакладна адлюстраваць рэчаіснасць: **Абрад адпушчэння грахоў** – лёгкія ўдары лазінаю на аголенай спіне ерэтыка... (Місія, с. 104); *Дык тутэйшыя людзі кажуць, што, калі сабраць з дзесяці царкваў святую ваду і зварыць на ёй жур, неадменна ўсе ведзьмакі прасіць таго журу прыбегуць* (Пішу, с. 46); *Мы, слугі Божыя, прывыклі цаніць людзей не толькі за іх былыя ўчынкi* (Місія, с. 93); *Пагарджаючы таемствам хрысціянскага шлюбу, выдаў дачку замуж за сваяка...* (Місія, с. 90); ...памінаючы добрым словам бацьку майго Арцёма, які заплакаў і абняў мяне, **даўшы сваё блаславенне** (Кроніка, с. 21).

* **Эартонім** (ад грэч. *eorte* ‘свята’) – уласнае імя, якое абазначае царкоўнае свята [3, с. 219].

Асобныя рэлігіёны арганічна ўваходзяць у фразеалагізмы: *Нездарма круціліся ў храме віжы лацінскія, але і нашым бацюшкам былі Геранімавы словы не ялеем на сэрца* (Кроніка, с. 20).

Звяртаюць на сябе ўвагу канфесіяналізмы, якія функцыянальна вылучаюцца ў тэкстах У. Арлова. Гэта такія ключавыя словы, як *грэх, душа і смерць*. Яны ўжываюцца ў многіх творах, набываюць разнастайныя сэнсы і адценні, выяўляюць светапогляд пісьменніка: *Тады пакарай яе катаў, пакарай медыкуса, бо грэх ягоны трыкроць варты смерці!* (Маналог, с. 10); *...мы з ім жывём у граху, а таму душы нашы пасля смерці асуджаныя на пакуты* (Тры мужы, с. 82); *Пан інстыгатар, безумоўна, ведае і пра Сымона Буднага, які загубіў сваю душу, насмеліўшыся крытыкаваць Новы завет* (Місія, с. 94); *І кажаў ён: самае вялікае злачынства перад Богам не тое, калі чалавека жыцця пазбаўляюць, а тое, калі цэлы народ з душою ягонай разлучыць хочуць* (Кроніка, с. 19); *Мне мроіцца, што Белагаловая пражыла ў захопленым горадзе частку жыцця, наканаванага мне, і наўзамен мяне спаткала там смерць* (Тры мужы, с. 72); *Ігнату некалькі дзён не дала спакою пытанне: што думае і адчувае чалавек перад смерцю і што такое сама смерць?* (Далёка да вясны, с. 215).

Уладзіміра Арлова хвалююць вечныя філасофскія пытанні: што такое смерць, што адбудзецца пасля яе, што ёсць самы вялікі грэх ды іншыя. Таксама пісьменніка цікавіць душа беларуса, але ён імкнецца скіраваць яе на правільны шлях, каб яна заставалася вернай вечным хрысціянскім каштоўнасцям і мела моцную маральную аснову. Аўтар сцвярджае рэлігійную

заглыбленасць беларусаў, іх скіраванасць да духоўнага, верыць у моц чалавека, у яго патэнцыял спасціжэння ісціны і спадзяецца, што пасля смерці кожны чалавек пакіне пасля сябе толькі светлы ўспамін. Асноўная задача пісьменніка, на нашу думку, – дапамагчы сучаснікам кампенсаваць духоўныя страты савецкага часу, далучыць да святаў хрысціянскай культуры, каб “вытлумачыць сэнс нашага наканавання на зямлі” [5, с. 25].

Такім чынам, рэлігійная лексіка шырока ўжываецца ў тэкстах Уладзіміра Арлова. Рэлігіёны адкрыта ўваходзяць у яго творы, яны разнастайныя па паходжанні, арганічна функцыянуюць у аўтарскіх кантэкстах.

Спіс літаратуры

1. Арлоў, У. Каханак яе вялікасі : гістарычныя апавяданні, эсэ / У. Арлоў. – Мінск : Логвінаў, 2004. – 252 с.
2. Михайлова, Ю. Н. Религиозная православная лексика и ее судьба (по данным толковых словарей русского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Ю. Н. Михайлова ; Уральский гос. ун-т. – Екатеринбург, 2004. – 20 с.
3. Бугаева, И. В. Праздники и их наименования в православном социолекте / И. В. Бугаева // Социальная политика и социология. – 2008. – № 1. – С. 218 – 234.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977 – 1984. – Т. 1. – 608 с.
5. Бароўская, І. А. Рэлігіяна-хрысціянская скіраванасць песень і музычных твораў беларускіх аўтараў / І. А. Бароўская // Хрысціянскі гуманізм і яго традыцыі в славянскай культуры : сб. научных статей ; ГДУ ; Т. Н. Усольцева (гл. ред.) [и др.]. – Гомель, 2013. – С. 22 – 26.

Наталля ПЯТРОВА,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.